

BİBLİYOGRAFYA :

«L. A. MAYER, ISLAMIC ARCHITECTS AND THEIR WORKS, Genève 1956.»

Prof. L. A. Mayer, *İslâm Sanatı mimarları ve eserleri* adıyla üzerinde dikkatle durulmaya değer bir kitap yayınladı. Gerçi kendisinden önce İslâm mimarî eserlerini vücuda getirenlerin isimlerini ve eserlerini teşbit yolunda bazı teşebbüsler yapılmıştı. *Ars Islami-ca*'nın V. cildine ilâve edilen *Preliminary materials for a Dictionary of Islamic Artists*'de Taeschner'in verdiği beş İslâm mimarına ait bilgi ile, Gaston Wiet tarafından yazılan, *Les Mosquées du Caire* adındaki kitabın ortaçağ Suriye ve Mısır mimarlarına ait yedinci faslı bu teşebbüsün belli başlılarından iki tanesidir. Ama bunlar yarıda kalmış, tamamlanmamış teşebbüslerdir.

İşte bütün İslâm dünyasını içine almak suretiyle toplu olarak İslâm mimarlarının adlarını ve eserlerini veren ilk kitap olduğu içindir ki, bu eserin önemi büyüktür. Kitabın on-beş sayfalık Giriş kısmında aydınlatılması gerekli görülen bazı noktalar üzerinde durulmaktadır. İlk önemli nokta, kitabın başlığına aittir. Görüldüğü üzere yazar kitabına Muslim Architects (Müslüman Mimarlar) yerine Islamic Architects (İslâm Sanatı Mimarları) deyimini başlık olarak kullanmayı tercih etmiştir. Çünkü: «İslâm ülkelerinde yaşamış olan hıristiyan ve yahudi mimarlar çok defa Ali veya Hasan gibi gerçek müslüman adları almışlardır. Netice olarak edebî kaynaklardan çok iyi bilinen sanatkarlar dışında, mimarın müslüman mı, hıristiyan mı olduğunu kestirmek imkânsızdır». (Bak. s. 17). Yazar, hataya düşmemek, yani İslâm yapılarında çalışmış hıristiyan mimarları liste dışı bırakmamak, yahut da İslâm yapılarında çalışan bütün mimarları müslüman saymamak için kitabını *İslâm Sanatı Mimarları* deyimine adlandırmayı uygun bulmuştur.

Hıristiyan mimarların İslâm yapılarında çalıştıkları nasıl tarihî bir gerçekse, müslüman mimarların da hıristiyan yapılarında öylece bir hayli çalıştıkları bir gerçektir. Mese-lâ tamamiyle gotik üslûpta olan Toledo (Tuleytule) Katedrali iki müslüman mimar tarafından yapılmıştır. (Bak. Henri Terrasse, *Islam d'Espagne*, p. 188, Paris 1958). Bu bakımdan Prof. Mayer'in, eserine *Müslüman Mimarlar* dememiş olmasını yerinde buluruz.

Fakat bütün bunlar, dince müslüman ve hıristiyan olan mimarlar içindir. Yazarın bahsettiği Hasan veya Ali gibi müslüman adı taşıdıkları halde hıristiyan olan mimarlara gelince iş değişir. Hıristiyan mimarlar arasında müslüman adı taşımış olanlar var mı idi? Bunlar müelife bu hükmü verdirecek kadar çok mu idi? Bu hususlar vesikalarla sabit olmadıkça tabii kabul olunmaz. Sonra bunlar hıristiyan oldukları halde niçin müslüman adı taşımışlar? Korkudan mı? İslâmlığın ne kadar müsamahalı ve ne kadar adalet sever bir din olduğu tarihî bir hakikat iken bu ihtimal hatıra gelebilir mi?

Prof. Mayer'e göre, aydınlatılması gereken ikinci önemli bir nokta da zamanın sınırlandırılması meselesidir. İslâmiyet yaşayan bir kuvvettir, devam etmektedir. Böyle olmakla beraber müelife göre İslâm dini, mimarî üzerindeki tesirini muhtelif memleketlere göre değişik tarihlerde kaybetmiştir. O halde İslâm mimarî ve mimarları için tek bir nihayet buluş tarihi bahis konusu olamaz. Bununla beraber genel olarak bütün İslâm memleketlerinin Avrupahlaşma hareketine katıldığı ve siyasî kudretleri bakımından artık zayıflamış veya bu kudretlerinin sona ermiş bulunduğu 1830 tarihi sınır tarih olarak kabul olunabilir. Bu görüşle hareket eden yazar 1830 dan sonra eser vücuda getirmiş olan mimarları kita-

bundaki listeye almamıştır. Müellifin, bir İslâm devletinin Avrupalılaşmasıyla İslâmî bir karakter taşıyan kayda değer mimarî eserlerin vücuda getirilemeyeceğini kapalı bir şekilde ifade eden görüşünü paylaşmak elbette mümkün değildir. Bir kere İslâm devletinin Avrupalılaşması bu devleti teşkil eden millet efradının dinini bırakması, netice itibarıyla bu dinin ifadesi olan dinî mahiyetteki yapıların bırakılması demek değildir. Yazarın sınırlar tarih olarak kabul ettiği 1830 yılının hiç de yerinde olmadığını, inşası 1848 de tamamlanan Kahire'deki Mehmed Ali camii gösterdiği gibi İstanbul'da 1853 de inşa edilen Ortaköy, 1871 de inşa edilen Aksaray'daki Valide camileri ile, Meşrutiyetin 1908 de ilânından sonra yeni klâsik denilen üslûpta yapılmış, ilhamını eski dinî ve klâsik eserlerden alan camiler ve sivil yapılar açıkça gösterir. Cumhuriyet devrinde de eski Türk - İslâm geleneğinden ilhamını alan camiler yapılmış ve yapılmaktadır. Bütün bu eserleri vücuda getiren mimarlar ne gibi ilmi bir sebeple böyle bir kitabın dışında bırakılmaktadır? Böyle bir sınırlandırmanın yerinde olmadığını ve İslâm sanatının bugün de devam etmekte olduğunu şu eserin adı ne güzel ifade ediyor: *The Mosques of Egypt, from 21 H. (641) to 1365 H. (1946)*, 2 vols. 1949. Bugün Fransa'da Hıristiyanî yeni bir mimarînin mevcudiyetini, yeni gotik üslûptaki yeni kiliseler göstermiyor mu? Bu görüşle hareket edilirse Hıristiyanî yapıları vücuda getiren bu yeni Hıristiyan sanatının mimarları ya liste dışı bırakılacak, yahut da Hıristiyan sanatı için 1830 tarihi bir sınırlar tarih olarak kabul olunmayacak!. Böyle şey olur mu? Diğer taraftan İslâm devletlerinin siyasî bakımdan zayıflamış olmasının, mimarî için de aynı mânaya geleceğini iddia etmek gerçeğe herhalde uymaz. Siyaseten çöken bir milletin sanatça da aynı şekilde çökmüş olacağı veya siyaseten yüksek olan bir milletin sanatça yüksek olacağı iddia edilemez. Sanat tarihi asırlar boyunca bu gerçeği gösterir. Hem sonra niye bir başka tarih değil de 1830? Bu adetâ insana muhtelif tarihlerin ortalamasının alındığı intibahı veriyor.

Yazarın aydınlatmak istediği diğer mühim bir nokta da İslâm dünyasında kimin mimar olduğudur. Kim mimardır? Yapının bilfiil inşasına katılan mı? Sadece plânı çizen mi? Binanın yapılışına nezaret eden mi? İslâm dünyasında mimarın — eski Yunanistan'da, Romalılarda veya Rönesansda olduğu gibi — sarıh bir tariften mahrum bulunması, işi büsbütün güçleştirmektedir. Bununla beraber İslâm mimarisinde *bennâ*, *mîmar* ve *mühendis* deyimlerinin eşanlamda, bugün mimara verdiğimiz şekilde kullanıldığı muhakkaktır. Yazar haklı olarak bu üç deyim dışında kalan işçi ile, inşaata nezaret eden şahısların adlarını listesine almamıştır. Osmanlılarda bina emini, Mısır memlûklerinde Şadd al-amâr veya Nâzır al-mebanî denilen, inşaata nezaretle vazifeli memurlar arasında yalnız Ahmet b. Cemal al-Âmidî veya Ali al-Bedri gibi meslekleri mimarlık veya mühendislik olduğu kitâbeler veya vesikalarla sabit olanları listesine almayı ihmal etmemiştir.

İslâm mimarisinde *Bennâ*, *mîmar* ve *mühendis* kelimeleri eş-anlamda kullanılmakla beraber, her İslâm memleketinde bu ünvanları taşıyanların aynı seviyede tutulmadığı, aynı itibarı görmediği de tarihî bir gerçektir. Meselâ Mısır memlûkları devrinde mimarlık aşağı bir görev sayıldığı halde, Selçuklularda ve Osmanlılarda büyük bir itibar görmüştür. Bir çok hallerde ve bir çok yerlerde mimar adının memleketine göre, üstad, muallim veya sâhip kelimeleriyle sıfatlandırılması (üstad bilhassa İran, Irak, Anadolu ve Kuzey Suriye'de; muallim, Batı Asya'nın diğer bölgelerinde, Mısır'da ve Kuzey Afrika'da; sâhip, yalnız Cezayir'de kullanılırdı.) mimarın mimarlığından şüphe ettirmeyecek bir garanti teşkil etmektedir. Camiyi veya medreseyi yaptıranın ve bir çok resmî şahsiyetlerin adlarını sıralayan kitâbeden sonra cephenin ayrı bir yerinde bazı mimarların yukarıdaki sıfatlardan biriyle yâdedilmesi, bazı devirlerde ve bazı İslâm memleketlerinde mimarın büyük bir itibar gördüğünü de belirtmektedir. Anadolu Selçukluları zamanında ve Osmanlıların Bursa devrinde yapılmış olan binalarda bu hususa dair bir çok misal verilebilir. Timurlu devrinde de böyle imzalar vardır. Meselâ Gur-i Mîr'in portal lentosu üze-

rinde mimar Mehmet b. Mahmut'un imzası açık olarak okunmaktadır. İşte bir kaç satırla özetlediğimiz, müellifin verdiği faydalı bilgiler.

İslâm mimarîsi alanında umumiyetle yapı kitâbelerinde mimar adlarının bulunmaması, yazılı kaynaklarda verilen bilgilerin çokluk söylentilere dayanması, mimar olmayan şahısların işe karıştırılması, İslâm sanatı mimarlarının listesini hazırlayanlar için daimî bir güçlüktür. Prof. Mayer mevcut imkânlar çerçevesinde elinden geleni yapmış ve bize mahdud da olsa, İslâmî yapı mimarlarının derli toplu bir listesini vermiştir. Kitabın sonunda verilen zengin bibliyografya, bu işle müellifin ne kadar uğraşmış olduğunu açık olarak göstermektedir. Yalnız şu noktayı belirtmek isteriz ki, sayısı onikiyi geçmiyen tarihî ana kaynağın yanında yer almış olan kitapların ve makalelerin mühimce bir kısmı ilmi objektiflikten ve ciddîlikten mahrumdur. Kanaatımızca İslâmî yapı mimarlarına ait listenin zenginleşmesi bir yandan henüz tetkik edilmemiş olan kitâbelerin tesbitine, bilhassa arşiv vesikalarının incelenmesine bağlıdır. Asıl kaynaklar bunlardır. Bu işleri bir kişinin yapamayacağı tabiidir. Ama bu incelemeler yapılmadıkça neticeler ister istemez eksik kalacaktır.

Ehemmiyetine işaret ettiğimiz ve Giriş kısmı üzerinde düşüncelerimizi bildirdiğimiz kitabın şimdi listesi üzerinde bir lâhza duralım. Liste A' dan Z' ye kadar 317 mimarın adını bildirmektedir. Her mimarın adı, sanı, ünvanı verilmiş; yaptığı eserler tarihleriyle belirtilmiş, sonra bu bilgilerin hangi eserlerden toplandığı sayfeleri ve müelliflerinin adıyla gösterilmiştir. Listede yer alan mimarların hepsi, yazarın dediği gibi aynı ehemmiyette değildir, ama başka çare de yoktu. Mimarları değerlendirmeye kalkışmak, içinden çıkılmaz bir iş olurdu. Böyle bir eserin ilk oluşu ve işin güçlüğü yüzünden tabiatıyla eksiklikler olacaktı. Kitabın hazırlandığı tarihlerde başvurulacak bazı kitapların intişar etmemiş veya görülmemiş olması buna sebep olarak gösterilebilir. Meselâ Germiyan illerinin beyi Süleyman Şah oğlu Yakub'un yaptırdığı 1419 (H. 822) tarihli Uşak Ulu Camiinin mimarı Kaşvitoğlu Hasan oğlu Muhammed'in adı¹ ve buna benzer adlar bu sebeple unutulmuş olabilir. Fakat kitabı birkaç defa karıştırdığımız halde Tebriz'deki Mescid-i Kebut'un mimarı olan Nimetullah b. Muhammed Bevvab'ın, Agra'daki Taç Mahal'in Türk mimarları olan Mehmet İsa Efendi ile İsmail Efendi'nin listeye alınmamış olmasına ne demeli!.. Bu isimler müellifin Giriş kısmında dediği gibi «kasdî olarak» unutulmuş olmaz, çok tanınmış oldukları için, müellifin tevazu ile dediği gibi, herhangi bir bilgisizliğe de verilemez. İşin tuhafı bibliyografyada yer alan A. U. Pope'un A Survey of Persian Art'ında (C. II, p. 1130) Nimetullah b. Muhammed Bevvab'ın bulunduğu halde listede zikredilmemiş olmasıdır.

Taç Mahal'e gelince yazar, bibliyografyasında Muhammat Abdullah Çağatayî'nin Le Tadj Mahal d'Agra (Bruxelles, 1938) eserini zikrediyorsa da listede bu muhteşem âbidenin mimarları hakkında tek bir kelime geçmediği gibi kitabın Topographical Index'inde Agra kelimesine de rastlanmamaktadır. Çağatayî'nin kitabı mimarları zikretmiyorsa ne diye bibliyografyaya alınmıştır? Bu kitabı görmedim, ama Mevlâna Muinettin Ahmet'in The Taj ünvanlı kitabında mimar olarak Mehmet İsa Efendi ile kubbeyi inşa eden İsmail Efendinin adları geçmektedir.

Müracaat kitaplarının çokluğu dolayısıyla kitapta en çok yer alan mimarlar Türk mimarları olmuştur. Ama burada da derhal göze çarpan eksikleri ve aykırılıkları görmemeye imkân yoktur. Meselâ müellif, Celâl Esat Arseven'in L'Art Turc (p. 152)'ünde Edirne'deki Üç Şerefeli'nin muhtemel mimarı olarak gösterdiği mimar Kemalettin'i listesine al-

¹) Muhmut Akok, Uşak Ulu Camii, (Vakıflar Dergisi, sayı 3, yıl 1956).

dığı halde aynı Celâl Esat'ın Türk Sanatı Tarihi (fasikül 6, s. 475)'nde Bursa'daki Sırmaş Hanı'nın kesin olarak mimarı diye bilinen Abdullah b. Polat Şah ile yine Bursa'daki Pirinççi Hanı (inşa tarihi 1507)'nin mimarı Yakup Şah b. Sultan Şah'ı listesinin dışında bırakmıştır. Aynı suretle Tophane'deki Nusretiye Camii (inşa tarihi 1822)'nin mimarı olan Kırkor Balyan'ın adı da unutulmuştur. Halbuki hıristiyan olan bu mimarın liste dışı bırakılmaması, kitabın Islamic Architects diye Giriş kısmında tasrih edilen adına da uygun düşerdi. Hem bu cami üstelik yukarıda da işaret ettiğimiz gibi müellifin sınır-tarih olarak kabul ettiği 1830 dan da önce yapılmıştır.

Hiç şüphesiz ilştığımız noktalar, İslâm mimarîsi tarihinde büyük bir boşluğu doldurduğu muhakkak olan bu kitabın değerini azaltmaz. Bu yolda çalışmalar ilerledikçe İslâm mimarîsinde büyük emekleri geçtiği halde bilinmiyen bir çok mimarın adlarını öğrenmek mümkün olacak, liste kabaracaktır. O zaman belki de sayın müellif kitabındaki listeye yeni yeni isimler ilâve etmek fırsatını bulacaktır. Hülâsa bu kitap İslâm mimarîsi alanında çalışmak isteyenlere iyi bir rehberdir. Hele kitabın baskısına, kâğıdın güzelliğine hiç diyecek yoktur.

Suut Kemal YETKİN

«L. A. MAYER, ISLAMIC ARCHITECTS AND THEIR WORKS, Genève 1956.»

Under this title Professor L. A. Mayer has published a work which deserves serious consideration. True, before him, certain attempts had already been made to determine the names and the works of the Islamic Architects, two of the most remarkable among such attempts being Taeschner's information on five Islamic Architects, in the *Preliminary Materials for a Dictionary of Islamic Artists*, a Supplement to *Ars Islamica*, Vol. V; and Gaston Wiet's *Les Mosquées du Caire* (Ch. 7), concerning medieval Syrian and Egyptian architects. But these projects have meanwhile been abandoned.

That is why the Work under review, whose neatness of print and splendid paper we feel inclined, *si parva licet anteponeere magnis*, to praise at the outset, the first work to cover the Islamic world as a whole, and to give the names of the Islamic architects as well as those of the buildings they erected, is very important indeed. In his Introduction comprising 15 pages, the Author dwells on a number of points which he regards as requiring elucidation. The first of these has reference to the title of the Work. We understand that the Author, rather than «Muslim Architects», has chosen to call his book «Islamic Architects», the reason given being that «Christians and Jews in Islamic countries had often adopted such thoroughly Muslim names as Ali or Hasan. Consequently, unless a given artist was very well known from literature, it would have been impossible to decide whether he was or was not a Muslim by religion» (p. 17). Thus, to avoid the dilemma of either excluding Christian architects or listing as Muslims all the masters who had been engaged on Islamic constructions, the Author has thought fit to entitle his work Islamic Architects.

Now, just as it is a fact that Christian architects have worked on Islamic buildings, so certain is it that Muslim architects have played a great part in the erection of Christian ones. Take, for instance, the Toledo Cathedral: it is the work of two Muslim architects (Vide: Henri Terrasse, *Islam d'Espagne*, Paris, 1958. p. 188). We, therefore, can but approve Prof. Mayer for avoiding the misleading denomination Muslim architects. These considerations apply only to masters Muslim or Christian by religion. As to those architects who, if we are to believe the Author, were Christians in spite of the fact that they wore Muslim names such as Hasan or Ali, it is quite another matter. There may really have been, among the Christian architects, some who wore Muslim names, but were they numerous enough to warrant such a statement on the part of the Author? This point, in the absence of any *pièce justificative*, cannot be admitted. A further problem would then arise: Why did those men, though Christian, wear Muslim names? Surely not from protective mimicry, because they were afraid. The well established historic fact of Islamic toleration and love of justice would make such an assumption appear absurd.

Another important point requiring elucidation is, according to Prof. Mayer, what he calls the time limit. Islam, he tells us, is still a living force, it still endures. Nevertheless the Author is of opinion that the Islamic religion has been gradually losing its hold on the architecture of Islamic lands, its successive resignations having occurred at different dates in the different countries concerned. A general *terminus ad quem* for Islamic architecture and architects is, therefore, out of the question. In spite of this the year 1830,

when all Mohammedan countries generally had joined in the movement for Westernization and experienced a weakening or a complete annihilation of their political power, might well do duty for it, so the Author suggests, and, acting upon this view, he excludes from his list all such architects as were professionally active after 1830. Now, we refuse to accept the Author's theory implicit in this procedure, namely that, when Westernization sets in, an Islamic community loses the power to create any Islamic architecture worthy of the name. In the first place Westernization, for an Islamic state, does not imply the abandonment of the Islamic faith by the people on which it is based, and, as a result, the renunciation of such architectural activity as reflects that faith. The inadequacy of the selection by the Author of the year 1830 as a time limit appears from the fact that the Muhammad 'Alī Mosque in Cairo was completed in 1848, that the Ortaköy Mosque and the Aksaray Valide Mosque, both in Istanbul, were built the former in 1853, the latter in 1871, followed by the construction, in the so-called Neo-Classic style, of a number of other mosques and civil buildings inspired from the old religious and classic models, in the years after the proclamation of the Constitution in 1908. This architectural activity still endures: the Republican period in Turkey has been marked by the construction, still proceeding with unabated speed, of mosques based on the old Turkish-Islamic tradition. What, we should like to ask, can be the scientific justification for the exclusion from a work like this of the creators of these monuments? Could, for instance, the architects of the Neo-Gothic churches which are rising in France nowadays be excluded from a list of Christian masters? Let us, in this connection, point out the study entitled *The Mosques of Egypt, from 21 H. (641) to 1365 H. (1946)*, (Ed. E. J. Brill, Leyden, 1949.) whose very title aptly challenges the validity of this arbitrary time limit. Furthermore, the suggestion that the political weakening of an Islamic state is bound to induce a parallel decadence in its architecture obviously contradicts historic experience. Political collapse may very well fail to affect the arts. Nay, the very reverse has sometimes been observed, as the History of Art will abundantly prove. It will in like manner teach us that political expansion by no means necessarily coincides with a flowering of the arts. Finally, why choose 1830 in preference to any other date? Indeed one gets the impression that it was obtained by arbitrarily averaging several equally eligible dates.

The next important question that the Author wishes to discuss is «Who is an architect in Islam?» Is it he who actually participates in the construction? Or he who simply draws the plan? Or again he who superintends the building? Another circumstance further adds to the difficulty: unlike Ancient Greece, Ancient Rome and the Renaissance, no clear definition of the term Architect is found in the Islamic world. True, the three terms *bannâ*, *mī'mar* and *muhandis* are interchangeably used to denote an architect. The Author is therefore justified in excluding from his Roll the names of labourers or superintendents (styled *binâ' emîni* by the Ottomans, *shâdd al-'amâ'ir* or *nazer al-mebanî* by the Egyptian Mamluks) as Ahmed C. Jamîl al-Âmidî or Alî ad Badrî whom inscriptions or documents prove to have been professional architects.

It is a matter of historical curiosity that, whereas the aforesaid three terms *bannâ*, *mī'mar* and *muhandis* are synonymous in Islamic architectural parlance, the corresponding titles did not all confer the same distinction throughout the Islamic world. With the Egyptian Mamluks, for instance, the profession of a *mī'mar* was looked down upon whereas with the Seljuqs and Ottomans he enjoyed much consideration. In many cases and many lands *mī'mar* was touched up with adjuncts such as *ustâdh*, *mu'allim* or *sâhib* in the function of *epitheta exaltantia*, *ustâdh* being thus used more especially in Iran, Iraq, Anatolia and Northern Syria; *mu'allim* in other regions of Western Asia, Egypt and Northern Africa; *Sâhib* in Algeria alone. This criterion should dispel our doubts as to the genuineness and

standing of a *mi'mar*. The mere fact that, alongside an inscription enumerating the names of the patron and other official persons in connection with the construction of a mosque or madrasa there appears, in another part of the façade, another inscription mentioning some of the architects with the aforesaid guarantee is sufficient proof that in certain Islamic countries and periods the architect was an exalted personality. Many instances of this could be quoted for the era of the Anatolian Seljuqs and the Bursa period of the Ottomans. The Timur period has also left us a few such signatures. Thus, on the lintel of the portal of the *Gâr-i Mîr*, that of the architect Mehmed b. Mahmud appears clearly. The foregoing lines may suffice as a summary of the useful information supplied by the Author on this subject.

A threefold difficulty permanently harassing the scholar anxious to draw up lists of Islamic architects is the general lack of inscriptions relating to them. The fact that the information available in written documents is mainly based on hearsay and, last not least, the ingrained practice of mixing up with the architects people utterly unconnected with the profession. Prof. Mayer, availing himself of all the means at his disposal, has succeeded in giving us, within certain inevitable limitations, a neat roll of Islamic architects. The abundant Bibliography which appears at the end of his Work is additional proof of his energy and diligence. We may, however be excused for pointing out that a considerable number of the books and articles listed after the historic sources, which latter do not exceed twelve in number, decidedly lack objectivity and reliability. Our conviction is that the further extension of the Roll of Islamic architects depends on the interpretation of inscriptions discovered but not yet studied, and also on the study of documents in the archives. These are the main sources of information at our disposal. Obviously the task exceeds the powers of a single scholar, but it is equally evident that until it is performed, the results will be incomplete and unsatisfactory.

After stressing the importance of the Work and commenting on its Introduction, let us devote some attention to the Roll itself. This includes no less than 317 names in alphabetical order ranging from A to Z. Each architect figures with name, status and title; his works are given with their dates; and the sources of the information are indicated with author's name, title and page. The Author readily admits that the architects thus assembled are by no means all of equal importance; but that cannot be helped. Any attempt at weighing, in addition to counting, would have entailed a Sisyphean labour. This work being the first of its kind, and the difficulties of the subject what we all know them to be, shortcomings were inevitable. They are the more excusable because certain publications, which otherwise might have been consulted with profit, were not yet published or available at the time. This accounts for the exclusion, among others, of the name of Kaşvitoğlu Hasan oğlu Muhammad¹, the architect of the Great Mosque of Uşak built in 1419 (822 H.) by Süleyman Şah oğlu Yakub, the Bey of GErmiyan. However, we must say that we have vainly, though very carefully, searched the book for the names of Nimetullah b. Muhammad Bavvab, the architect of the Mescid-i Kebud in Tabriz as well as for those of Isa Efendi and Ismail Efendi, the Turkish architects of the Tâj Mahal in Agra. We fail to see any justification for this latter omission, as the two names in question can hardly have been left out «on purpose», to quote the Author's phrase in his Introduction, nor can their omission be due to what he modestly calls his ignorance. Furthermore, there is the aggravating circumstance that A. U. Pope's *A Survey of Persian Art*, which is recorded in the Author's Bibliography, duly mentions Nimetullah b. Muhammad Bavvab (Ch. 11, p. 1130).

¹ Mahmut Akok, Uşak Ulu Camii (The Great Mosque in Uşak), in Vakıflar Dergisi (the Review of the Pious Foundations) No. 3, 1956.

As to the Tâj Mahal, though the Author records Muhammad Abdullah Chaghtai's *Le Tadj Mahal d'Agra* (Brussels, 1938) in his Bibliography, his List does not record the architects responsible for this grandiose monument; nor is *Agra* to be found in his Topographical Index. Now, supposing that Chaghtai ignores the architects of the Tâj Mahal, why, we ask, does his work figure in the Author's Bibliography? Though we have not seen Chaghtai's work, we find mentioned in Mevlânâ Muinettin Ahmet's *The Taj* both the names of Mehmet Isa Efendi and that of Ismail Efendi, who built the cupola.

Owing to the abundance of the works of reference on them the Turkish architects have pride of place in the Compilation. Here too, however, some oddities and conspicuous absences strike the eye: For instance, while Kemalettin (Kamâl ad-din), whom Celâl Esat Arseven mentions in his *L'Art Turc* (p. 152) as the probable architect of the Üç Şerefeli (Ütsh Sherefeli) Mosque in Edirne, is duly included in the List, two others, namely Abdullah b. Polat Şah and Yakub Şah b. Sultan Şah, whom the same Celâl Esat mentions in his *Türk Sanati Tarihi* (History of Turkish Art, Instalment 6, p. 475) as the undoubted architects of, respectively, the Sirmakeş Hani and the Pirinççi Hani (built in 1507), both in Bursa, are both left out. Similarly, Kirkor Balyan, the architect of the Nusretiye Mosque in Tophane (built in 1822) has been omitted. Now, this architect being a Christian, the inclusion of his name would have constituted an additional justification for the choice of the term *Islamic* in the title. Furthermore, the Mosque in question was erected, as already mentioned, before the Author's self imposed time limit of 1830.

We wish to state emphatically that the features criticized in no way detract from the value of this Work, which fills a huge gap in the History of Islamic Architecture. As research in this field proceeds, many an architect, now forgotten though he had deserved well of Islamic Architecture, will be retrieved from oblivion. We devoutly wish that the Author may soon have occasion and be granted the opportunity of further enriching his work. To sum up, this book is sure to serve as an invaluable help, a trustworthy guide in the field of Islamic Architecture.

Suut Kemal YETKİN